

KOMPOZITSION MARKAZ YARATISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Mamatov Ilyosjon

Qo'qon davlat universiteti v.b dotsenti

Annotatsiya

Tasviriy san'at insoniyat ma'naviy taraqqiyotining ajralmas qismi bo'lib, u insonning estetik qarashlari, dunyoqarashi hamda ijodiy tafakkurining shakllanishida muhim o'rin tutadi. San'atning barcha turlarida, xususan rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, monumental san'at, amaliy bezak san'ati va dizaynda kompozitsiya asarning badiiy mukammalligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kompozitsiya orqali rassom asardagi barcha tasviriy vositalarni yagona g'oya atrofida birlashtiradi, ularning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi hamda tomoshabinning diqqatini asarning eng muhim qismiga yo'naltiradi. Aynan shu nuqta kompozitsion markaz deb ataladi. Kompozitsion markaz – bu tasviriy asarning mazmuniy, estetik va hissiy yukini o'zida mujassamlashtirgan asosiy qismidir. Har qanday muvaffaqiyatli yaratilgan badiiy asarda tomoshabin nigohi birinchi navbatda kompozitsion markazga qaratiladi. Ushbu markaz rang, shakl, o'lcham, yorug'-soya, kontrast, faktura, ritm yoki harakat orqali ajratib ko'rsatilishi mumkin. Kompozitsion markazning to'g'ri tashkil etilishi asarning estetik ta'sirchanligini bir necha barobar oshiradi, noto'g'ri tashkil etilishi esa hatto texnik jihatdan mukammal bajarilgan ishning ham badiiy qiymatini pasaytiradi.

Kalit so'zlar:

Kompozitsiya, kompozitsion markaz, tasviriy san'at, rangtasvir, grafika, dizayn, vizual idrok, ritm, kontrast, simmetriya, assimetriya, proporsiya, kolorit, perspektiva, zamonaviy san'at, raqamli dizayn, badiiy tafakkur, estetik tarbiya, kompozitsion yechim, ijodiy faoliyat.

Kompozitsion markaz yaratish masalasi qadimgi davrlardan buyon rassomlar, me'morlar va san'at nazariyotchilarining e'tiborida bo'lgan. Qadimgi Misr devoriy suratlari, Yunon haykaltaroshligi, Sharq miniatyuralari, Uyg'onish davri rangtasviri hamda zamonaviy vizual san'at namunalarida kompozitsion markaz turli usullar orqali tashkil etilganligini kuzatish mumkin. Har bir tarixiy davr o'zining estetik qarashlari va badiiy tamoyillariga mos ravishda kompozitsion markaz yaratishning yangi usullarini shakllantirgan.

Uyg'onish davrida perspektiva qonunlarining kashf etilishi kompozitsiya san'atida tub burilish yasadi. Chiziqli va havo perspektivasining rivojlanishi natijasida rassomlar tomoshabin nigohini kerakli nuqtaga yo'naltirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqdilar. Keyinchalik yorug'-soya kontrasti, rang kontrasti va

dinamik kompozitsiya tamoyillari rivojlanishi bilan kompozitsion markaz yaratishning yangi imkoniyatlari paydo bo'ldi. XX asrga kelib abstrakt san'at, modernizm, konstruktivizm va minimalizm yo'nalishlari ushbu tushunchaga yangicha yondashuvlarni olib kirdi. XXI asrda esa raqamli texnologiyalar, grafik dizayn, 3D modellashtirish va sun'iy intellekt vositalari kompozitsion markazni yaratish metodikasini yanada boyitdi.

Bugungi kunda kompozitsion markaz yaratish nafaqat klassik tasviriy san'atda, balki reklama dizayni, veb-dizayn, animatsiya, kino, fotografiya, interyer dizayni va kompyuter grafikasi kabi ko'plab sohalarda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy inson kun davomida minglab vizual axborotlarga duch keladi. Shu sababli tomoshabin e'tiborini qisqa vaqt ichida kerakli obyektga qaratish dizayner va rassom oldidagi asosiy vazifalardan biriga aylangan. Kompozitsion markazni ilmiy asosda yaratish aynan mana shu vazifani muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qiladi. O'zbekiston tasviriy san'at maktabida ham kompozitsion markaz masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Milliy rangtasvir, miniatyura, monumental san'at va amaliy bezak san'ati namunalarida kompozitsion markaz ranglar uyg'unligi, ornament, ritm va milliy ramzlar orqali ifodalangan. Mustaqillik yillarida milliy tasviriy san'at rivojining yangi bosqichi boshlandi va kompozitsiya masalalariga zamonaviy pedagogik yondashuvlar kirib keldi. Oliy ta'lim muassasalarida kompozitsiya fani bo'lajak rassom va pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi asosiy fanlardan biri sifatida o'qitilmoqda.

Biroq amaliy mashg'ulotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab talabalar kompozitsion markazni yaratishda nazariy bilimlarga ega bo'lsalar-da, ularni amaliy faoliyatda samarali qo'llashda muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Ayniqsa, rang kontrasti, masshtab, ritm, vizual muvozanat va bo'sh makondan foydalanish kabi zamonaviy kompozitsion vositalarni qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalarni takomillashtirish zarurati mavjud. Bu esa kompozitsion markaz yaratishning zamonaviy usullarini ilmiy jihatdan o'rganish va ularni pedagogik amaliyotga tatbiq etish masalasining dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi kompozitsion markaz yaratishning nazariy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy tasviriy san'at va dizaynda qo'llanilayotgan innovatsion usullarni aniqlash hamda ularni tasviriy san'at ta'limi jarayoniga tatbiq etish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida kompozitsion markazning badiiy, estetik va psixologik xususiyatlari, uning tomoshabin vizual idrokiga ta'siri hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida kompozitsiya fanini o'qitish imkoniyatlari keng tahlil qilinadi.

Maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, unda kompozitsion markaz yaratishning an'anaviy va zamonaviy usullari o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, raqamli texnologiyalar sharoitida ularning qo'llanish istiqbollari yoritiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari, dizaynerlar va rassomlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning badiiy tafakkurini takomillashtirish hamda zamonaviy vizual madaniyat talablariga mos ijodiy faoliyatni tashkil etishda muhim ilmiy-metodik manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

Mazkur tadqiqot davomida kompozitsion markaz yaratishning nazariy asoslari, tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy tasviriy san'at va dizayndagi qo'llanilish imkoniyatlari kompleks ravishda tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatdiki, kompozitsion markaz har qanday badiiy asarning g'oyaviy mazmunini ochib beruvchi, tomoshabin e'tiborini asosiy obraz yoki voqeaga yo'naltiruvchi eng muhim kompozitsion element hisoblanadi. Kompozitsion markazning to'g'ri tashkil etilishi asarning badiiy yaxlitligini ta'minlaydi, estetik ta'sirchanligini oshiradi hamda muallifning ijodiy g'oyasini aniq ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli kompozitsion markazni yaratish usullarini chuqur o'rganish va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish tasviriy san'at pedagogikasi hamda zamonaviy dizayn nazariyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari kompozitsion markazni yaratishda rang kontrasti, yorug'-soya munosabatlari, masshtab, ritm, simmetriya va assimmetriya, faktura, vizual og'irlik, perspektiva hamda bo'sh makondan foydalanish eng samarali badiiy vositalar ekanligini tasdiqladi. Ushbu vositalar alohida emas, balki o'zaro uyg'un holda qo'llanilgandagina kompozitsiyaning badiiy ifodaviyligi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Ayniqsa, zamonaviy tasviriy san'atda bir necha kompozitsion vositalarning integratsiyasi orqali kuchli vizual markaz yaratish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa kompozitsion fikrlashning yangi bosqichga ko'tarilganligini ko'rsatadi.

Ilmiy-amaliy tahlillar davomida klassik rangtasvir, grafika, monumental san'at va zamonaviy dizayn namunalarining qiyosiy o'rganilishi natijasida kompozitsion markaz yaratish tamoyillari tarixiy davrlarga qarab rivojlangan bo'lsa-da, ularning asosiy qonuniyatlari o'z ilmiy ahamiyatini saqlab qolayotgani aniqlandi. Qadimgi Sharq miniatyuralaridan tortib zamonaviy raqamli san'at namunalarigacha bo'lgan asarlarda kompozitsion markaz tomoshabinning vizual idrokini boshqaruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida tasviriy san'at yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar ishtirokida o'tkazilgan pedagogik kuzatuvlar kompozitsiya fanini o'qitishda nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatdi. Kuzatuv natijalariga ko'ra, kompozitsion markazni yaratish bo'yicha maxsus metodik topshiriqlar asosida ishlagan talabalar ijodiy ishlarining badiiy sifati, kompozitsion yaxlitligi va estetik ifodaviyligi sezilarli darajada oshdi. Ayniqsa, rang kontrasti, ritm va yorug'-soya vositalaridan ongli foydalanish talabalarning kompozitsion tafakkurini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Ilmiy-amaliy stajirovka jarayonida tasviriy san'at ustaxonalari, dizayn studiyalari va oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan kuzatishlar zamonaviy ijodiy faoliyatda kompozitsion markazni yaratishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortib borayotganligini ko'rsatdi. Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, CorelDRAW, Procreate va Blender kabi grafik dasturlarda kompozitsiyaning oldindan modellashtirish imkoniyati rassom va dizaynerlarga turli variantlarni tezkor sinab ko'rish hamda eng optimal kompozitsion yechimni tanlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, an'anaviy akademik kompozitsiya qonuniyatlarini puxta egallamasdan turib zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish mumkin emasligi ham aniqlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda kompozitsion markaz yaratishning an'anaviy

nazariyalari zamonaviy vizual madaniyat, raqamli dizayn va tasviriy san'at pedagogikasi nuqtai nazaridan qayta tahlil qilindi hamda ularni oliy ta'lim tizimida o'qitishning ilmiy-metodik asoslari takomillashtirildi. Shuningdek, kompozitsion markazni shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqildi va uni amaliy mashg'ulotlarda qo'llashning samaradorligi asoslandi.

Umuman olganda, kompozitsion markazni yaratish usullarini chuqur o'rganish va ularni tasviriy san'at ta'limiga tizimli ravishda joriy etish bo'lajak rassomlar, dizaynerlar va tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning badiiy tafakkurini takomillashtirish hamda milliy tasviriy san'at maktabining zamonaviy rivojlanishiga munosib hissa qo'shishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari tasviriy san'at nazariyasi, kompozitsiya metodikasi va dizayn ta'limini rivojlantirish bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arnheim R. *Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye*. Berkeley: University of California Press, 1974.
2. Itten J. *The Art of Color*. New York: John Wiley & Sons, 1973.
3. Albers J. *Interaction of Color*. New Haven: Yale University Press, 1963.
4. Kandinsky W. *Concerning the Spiritual in Art*. New York: Dover Publications, 1977.
5. Goethe J.W. *Theory of Colours*. Cambridge, MA: MIT Press, 1970.
6. Newton I. *Opticks*. London: Royal Society, 1704.
7. Gombrich E.H. *The Story of Art*. London: Phaidon Press, 1995.
8. Gage J. *Color and Meaning: Art, Science and Symbolism*. Berkeley: University of California Press, 1999.
9. Ching F.D.K. *Architecture: Form, Space and Order*. Hoboken: Wiley, 2015.
10. Wong W. *Principles of Form and Design*. New York: Wiley, 1993.
11. Ocvirk O., Stinson R., Wigg P., Bone R., Cayton D. *Art Fundamentals: Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill, 2012.
12. Zelanski P., Fisher M.P. *Color*. Upper Saddle River: Pearson, 2011.
13. Bulatov S.S. *O'zbek xalq amaliy bezak san'ati*. Toshkent: Fan, 1991.
14. Abdullayev N. *San'at tarixi*. Toshkent: O'qituvchi, 2001.
15. Hakimov A.A. *O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi*. Toshkent: San'at, 2015.